

Prugberger Tamás

Lentner Csaba: Rendszerváltás és pénzügypolitika

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005.)

I.

Lentner Csabának, a Soproni Egyetem Közgazdaságtudományi Kara tanárának nem régen az Akadémiai Kiadónál megjelent könyve az 1990-es évek első éveiben megkezdett eddigi kutatásainak az összegzését tartalmazza. A könyv látszatra tanulmánykötet, amit a szerző úgy mutat be, mintha a benne összegyűjtött tanulmányok keletkezésük időrendi sorrendjében kerültek volna csak csoportosításra.

Valójában azonban a tanulmányok – még akkor is, ha a szerzőben ez nem is tudatosult - egy mélyebb összefüggéseket tartalmazó zárt logikai rendszerben kapcsolódnak egymáshoz. A kötet a magyarországi privatizáció értékelésével indít, majd a hazai mezőgazdaság finanszírozásának a problémáival, ezt követően az adópolitikával foglalkozik, majd áttér a magyar bankrendszer rendszerváltás utáni fejlődésének és mai helyzetének a bemutatására. Logikusan követi mindezt az államunk monetáris politikájának a bemutatása. A továbbiakban a szerző uniós csatlakozásunk nyitott kérdéseit veti fel, majd a magyar vállalkozások helyzetével, tőkeellátásának, tőkésítésének a kérdéseivel foglalkozik, ide kapcsolva a nemzetközi tőkepiacoknak és pénzügyi intézményeknek a szerepét a hazai vállalkozások működésében.

A szerző tehát lényegében hat téma köré csoportosítja mondanivalóját, amelyhez az európai uniós és a hazai pénzügyi- és gazdaságpolitikát, valamint a privatizációt és a pénzintézetek tevékenységét elsősorban a magyar mezőgazdaság és a kis- és középvállalkozások szempontjai szerint értékeli.

Mivel arra egy recenzió keretében nem nyílik mód, hogy a könyv igen gazdag és szerteágazó témaanyagát bemutassuk, ezért elsődlegesen a társadalmi és gazdaságjog-szociológiai szempontból a leglényegesebb és a legneuralgikusabb kérdéseket emeljük ki, ráirányítva az olvasó figyelmét a továbbgondolásra.

II.

Ad 1, Kezdvé a privatizációval, Lentner Csaba helytállóan mutatja ki, hogy a rendszerváltást követően az új polgári hatalomnak az a célkitűzése, mely a polgári középréteg kezébe kívánta juttatni az állami vagyon egy részét, eltorzult és a magánosításnak a magyar társadalom minden rétege kárvallottja lett. Kárvallottja lett az a társadalmi réteg, amelytől a működő tőkét a kommunista hatalom elvette, és legfeljebb csak töredékeiben kapta vissza a részleges kárpótlás során, kárvallottja lett az a kis- és középvállalkozói iparos-, kereskedő- és földműves réteg, amely működő tőkéhez való hozzásegítés nélkül jutott hozzá működtetésre váró cégvagyonhoz, s ezen kívül kárvallottja lett a magánosításnak az egész társadalom, beleértve a lakosság széles körét, az energia és az energiát szolgáltató cégek külföldi multinacionális cégek részére történő eladása, valamint amiatt, hogy a külföldi, túlnyomóan multinacionális cégek egy igen jelentős része nem továbbüzemeltetésre, hanem a magyar cégek likvidálása és piacainak a megszerzése végett vettek részt a privatizációban. Emiatt az élelmiszer feldolgozó vállalatoknak korábban beszállító mezőgazdasági termelők egy jelentős része ment tönkre, és a munkanélküliség egyre nagyobb mértékeket öltött. Reálisan utal a szerző arra, hogy a közvagyon eladása során számos törvénytelenesség is megnyilvánult, különösen akkor, amikor egyrészt a belső kapcsolatokra tekintettel a volt politikai nomenklatúra tagjai, vagy pedig a külföldi cégeknek olcsón a hazai munkaerő és beszállítók foglalkoztatásának, illetve igénybevételének, valamint a reorganizáció melletti továbbműködtetés kikötése nélkül olcsón, rosszabb esetben korrupcióval terhelten, jobb esetben pedig csak pénzbevételi célokat szem előtt tartva adták el az állami tulajdonba tartozó cégeket. A hazai magánosítást segíteni hivatott Egzisztencia hitel (E-hitel) kizárólag tulajdonszerzésre szolgált, nem pedig arra, hogy az új vállalkozó ezen keresztül egyfelől a folyamatos üzemvitelhez, forgótőkéhez, valamint a szükséges fejlesztésekhez beruházási hitelekhez is jusson. A szerző eme helytálló megállapítását érdemes kiegészíteni még azzal, hogy maguk a bankok sem adtak az alacsony kamat miatt szívesen E-hitelt. Ugyanakkor sok hazai bank felelőtlen hitelezési politikával felelőtlen gazdálkodásra ösztönözte a hazai vállalkozások egy jelentős részét, amiből származó behajthatatlan követelések túlméretezetté válása okán több hazai bank vagy csődfelszámolásra, vagy az államháztartás terhére konszolidálásra került. A magyar bankok túlnyomó privatizálásával, valamint a külföldi bankoknak a magyar pénzpiacra bekerülésével és uralkodóvá válásával a közép- és kisvállalatok a hitelkondícióknak a nyugat-európai mércéhez viszonyított bekeményítésével hitelfelvételi lehetőségei erőteljesen beszűkültek. A hazai tulajdonban lévő vállalkozások és cégek működését ezen kívül jelentősen megnehezíti a társadalombiztosítás magas szintje, a magas és az összegében állandóan változó adóteher, aminek kiszámíthatatlansága szintén hozzájárul ahhoz, hogy a hazánkban letelepedett külföldi befektetők egy része keletebbre vándorol. Mindez oda hat, hogy „a nyugati termelők versenyképes, jó minőségű termékei áramolnak be az országba, amelyek a magyar piacot teljesen ellepik” (14.o.).

Teljesen helytálló a szerzőnek az a megállapítása, ami sem a hazai mezőgazdasági, sem az ipari-szolgáltató beszállító, sem pedig a fogyasztói rétegeknek, sem pedig a munkaerőpiacnak nem jó, de az államnak sem, mivel a privatizációs bevételi érdek sem teljesült a jelentős mértékű költségvetési hiány további fennmaradása miatt. Jól látja a szerző, hogy mindennek oka a központi gazdaságpolitika rossz működése, aminek a monetáris politika is része.

Ad 2, Az előbbi témakör a gazdaság és a gazdaságpolitika egészére vonatkozott. A szerző a további témákban mindennek egy-egy szelvényét mutatja be. Legelőször ezt a magyar mezőgazdaság vonatkozásában teszi meg. Kimutatja, hogy a rosszul megvalósított termőföldkárpótlás és privatizáció következtében túlnyomórészt irrentábilis egy hektár alatti

gazdaságok jöttek létre (79,4%). Emiatt csak a magángazdaságoknak alig 10%-a tekinthető áruterelésre alkalmasnak. A magántulajdonosoknak már az 1990-es évtized harmadik harmadának a kezdetén alig 60%-a művelte a földjét, a többit területük 40%-át a megmaradt termelészövetkezeteknek és mezőgazdasági társas vállalkozásoknak adták haszonbérbe. A megmaradt termelészövetkezetek túlnyomó része csődközeli helyzetben vegetál, csupán néhány kapitalista mezőgazdasági társas vállalkozás működik jól. A középmezőgazdaságok előbb megemléített néhány rétege pénzügyi nehézségekkel küzd, mivel nem alakult ki mindeztidáig a Magyarországon az I. és a II. Világháborút megelőző nagyon hatékonyan működött és államilag szubvencionált olyan mezőgazdasági és szövetkezeti hitelintézeti rendszer, amely a gazdáknak a gazdaságfejlesztésre a Raiffeisen-i hitelszövetkezeti koncepció alapján hosszúlejáratú, a természetéhez pedig rövidlejáratú ún. „zöldhitelt” nyújtana, az ország területére bejött nyugati pénzintézetek pedig a mezőgazdaságnak nem adnak hitelt.

Lentner megalapozottan hibáztatja e tekintetben a magyar gazdaságpolitikát, amely „az ágazatnak hitelt nyújtani képes kereskedelmi bankok átgondolatlan, a magyar nemzeti érdekkörből ellenőrizhetetlenül és megfelelő garanciák nélkül kiengedett privatizációjával függ össze” (34.o.). Ehhez kapcsolódott az ugyancsak ilyen módon megvalósított élelmiszergazdaság már tárgyalt privatizációs átalakítása is (u.ott).

A következőkben a szerző a mezőgazdaságnak az általa lehetségesnek tartott finanszírozási technikáival foglalkozik (24-28.o.), majd pedig bemutatja az ezredfordulónak Magyarországot sújtó agrárdilemmáit. Kimutatja, hogy a magyar mezőgazdaság termékeinek bel- és külföldön egyaránt szűkültek a lehetőségei, amiben a világ mezőgazdasági piaci telítődésén kívül a magyar mezőgazdaság már tárgyalt elhibázott privatizációja következtében beállott üzemméret-torzulás is közrejátszik. A szerző megalapozottan tűnő álláspontja szerint a szűkített újrateelésre képes és kényszerített magyar mezőgazdaság fellendítését „az állami költségvetés csökkenő értékeit pótlandó, vagy akár megteremtendő stabilizációt a hitelintézetek segíthetnék elő. A hitelexpanziót azonban a Magyar Nemzeti Bank agrárium irányában megnyilvánuló refinanszírozási politikája zárja el, a magyar kereskedelmi bankokban pedig a külföldi pénzintézetek privatizációs térnyerése után a mezőgazdaság fellendítése iránti empátia hiányzik”(29.o.) Ezért – egyetértve a szerzővel – ezen a hozzáálláson volna szükséges sürgősen mind az MNB, mind pedig a kereskedelmi bankok részéről változtatni. Kitérés lehetőségként a szerző szerint a Földjelzálog Hitelbank jöhet számításba, egyúttal azonban szkepticizmusának is hangot ad, mivel 1998-as megalapítása óta 2000-ig még egyetlen mezőgazdasági hitelt sem folyósított (30-31.o.). Ezért jelenlegi áthidaló hitelezési megoldásként a mezőgazdaság számára a közraktározás jöhet szerinte számításba. Ily módon a termékét közraktárba elhelyező gazda, ha azt később kívánja értékesíteni, rövidlejáratú hitelhez juthat általa, csak hogy a közraktárak egy jelentős része csődközeli állapotban működik. Mindez paradigmaváltásra kényszeríti a közraktárakat. Mindezzel a szerző a magyar agrárpénzügyi politikának és finanszírozási rendszerének erőteljes kritikáját adta, melynek során kifejt, hogy hatékonyak a 2000-ben meghozott agrárfinanszírozás mutatkozott, amely kiegészült a családi gazdaság intézményrendszerével. Az egész folyamat a 2002-es kormányváltással szerintem megszakadt. Probléma azonban az is, hogy egyik kormányzat sem fektetett súlyt a magángazdaságokat összefogó, segítő, integráló és érdekeiket védő beszerző-értékesítő, termékfeldolgozó és kiszolgáló szövetkezetek kialakítására. Ezt helyesen látja a szerző. Magam is számos tanulmányban sürgettem az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején az ilyen szövetkezetek kialakítását, sajnos azonban eredménytelenül. Abban azonban eltérő álláspontot vallok a szerzőtől, melynek értelmében - ellentétben vele és különösen Raskó Györggyel - én nem a nagyméretű gazdaságokban,

allokációs jellegű és mezőgazdasági alkalmazottakat foglalkoztató nagy farmokban, hanem a családi gazdaságok létrehozásában látom a magyar mezőgazdaság optimális szerkezetét. Az előbbieket az USA-ban és a latin-amerikai államokban, valamint az Egyesült Királyságban honosították meg, nem pedig a kontinentális nyugat-európai államokban. A nagygazdaságoknak a közép-kelet-európai régióban történő kialakítása a teljes körű földliberalizáció igénylésével egybekötve az itteni régióknak a mezőgazdaság területén jelentkező kolonizálását jelenti a globalizáció igényei szerint. Az viszont egy jó felvetés a szerzőtől, hogy az eredeti termelők visszalízíngelhessek volt birtokaikat, amelyek visszaszerzését a kárpótlási törvény nem tett lehetővé. Ehhez viszont állami költségvetési támogatásnak és garanciavállalásnak kellene kapcsolódnia.

Ad 3, A könyv harmadik nagy témacsomagját az adózási rendszerrel kapcsolatos problémák jelentik. Az adópolitikai dilemmák c. fejezet elején (68.o.) a szerző lerögzíti, hogy olyan adóelőírásokat indokolt bevezetni, amelyek fedezetet biztosítanak az államháztartás kiadásaira, ami Magyarországon rendszer-specifikus elemmé vált. Kimutatja, hogy ennek függvényében az állami pénzügyek területén az állam gazdaságszervező funkciójának leépülése és a jövedelemcentralizáció csökkenése okán „az állami pénzügyek területén decentralizációs adózási folyamatok indultak el” (69.o.). A reálértékben apadó állami források és aránytalanul megemelt helyi adóterhek az önkormányzatok és a településeken működő vállalkozások körülményeit kedvezőtlenül befolyásolhatják, mivel ha a helyi adók emelkednek, úgy a társadalom oldaláról a központi adók csökkentése jelenik meg elvárásként (70.o.). Így a központi vállalat-támogatás lehetőségei szűkülnek. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ez egyben európai uniós igény is. Magyarországon azonban az egyre növekvő mértékben állandósult államháztartási hiány okán beállott adópolitikai kényszerhelyzetek miatt a helyi adók emelkedése nem csökkentette a központi adókat, a vállalkozások támogatása viszont csökkent. 1998-ra a privatizációnak a költségvetést finanszírozó lehetősége ugyanis gyakorlatilag bedugult. (72.o.). Ez a körülmény – miként a szerző kimutatja – paradigmaváltást kényszerített ki az adópolitikában. A privatizáció kifulladásával ugyanis a központi adók a jövedelemadó tekintetében folyamatosan szigorodtak, a társasági adó viszont nem. A szerző helytállóan mutatja ki, hogy ez már csak azért sem tartható, mert mind a lakossági, mind pedig a kis- és középvállalkozási szektor jövedelemviszonyait az uniós szinthez kell igazítani. Ezért javasolja a vagyoadó bevezetését és „a működőtőke-befektetések közteherviselésbe való bekapcsolását” (74.o.).

A 7. és a 8. tanulmány és/vagy fejezet lényegét tekintve a magyar adózási rendszer kritikáját adja saját korrigálási javaslataival együtt. Kritikájában utal arra, hogy „nincs összhang a jövedelemképződés helye, időpontja, társadalmi csoportja, az adóterhelési eljárás célja és időrendisége között”. Ezen kívül „a gyakorta változó adózási szabályok nyomon követhetlenségét rója fel, ami gátolja a termelés optimális erőforrás-allokációját” (79.o.).

A továbbiakban Lentner leírja az 1998-2003 közötti adózási és államháztartási reformintézkedéseket, utalva arra, hogy a legnagyobb változást a polgári kormányzat a személyi jövedelemadó tekintetében valósította meg. Ebbe beletartozott a., a családi adókedvezmény kiszélesítése; b., az adóztatás egyszerűsítése; c., az adminisztráció csökkentése; d., az egyéni vállalkozók működési feltételeinek a javítása. Igen lényeges változtatást jelentett a társasági- és osztalékadó tekintetében, hogy a kis- és középvállalkozások a beruházási hitelek után adókedvezményt érvényesíthettek 2002. január 1-et követően. E reformintézkedések közül többet a második polgári kormányt felváltó

második szociál-liberális kormány – ide értve a családi adókedvezmény szélesítését – sajnos visszarendezett (megállapítás tölem - P.T.). A szerző a bevételi struktúra átalakulásának és a magyar adórendszerben a nemzetközi trendek érvényesülésének bemutatását követően a magyar adórendszerben történő további átalakulási irányjaival foglalkozva a szükséges nemzetközi trendek változtatásaként:

a., az adóalapok szélesítésében; b., az adókulcsok mérséklésében; c., a behajtás feltételeinek szigorításában; d., az adórendszer progresszivitásának a mérséklésében; e., a társadalombiztosítási járulékok csökkentésében; f., a forgalmi adó kulcsainak a mérséklésében; g., valamint az inflációs hatások semlegesítésében jelölte meg (99.o.).

Ad 4, A magyar bankrendszer és a gazdaság, valamint az államadósság finanszírozásának a problémáit az állampapírpiaccal összekapcsolva három fejezeten (9-11.) keresztül vizsgálja.

A szerző először azt mutatja ki, hogy amikor a kétszintű bankrendszer Magyarországon az 1980-as évek végén kialakult, az újonnan létesült kereskedelmi bankok részben szakmai hozzáértés hiányában, részben korrupciós kapcsolatok alapján „nyakló nélkül” adtak fedezet nélküli hitelt, igen gyakran nem is gazdasági célokra vagy ha azokra is, nem vizsgálták azok megalapozott és komoly jellegét. Ugyanakkor a fenti jellegű kapcsolatokkal nem rendelkező kis- és középvállalkozások nem jutottak hozzá a hitelekhez, pl. az E-hitelhez, mivel a bankoknak ez nem állt érdekében. Az újonnan létesült magyar kereskedelmi bankok egy jelentős része csődhelyzetbe került, amit az államnak kellett tetemes költségráfordítással konszolidálnia. Eme bankok jelentős része a konszolidálást követő privatizáción keresztül külföldi bankok tulajdonába került. A külföldi tulajdonba került bankok vezetői viszont, miként erről már szó esett, kockázatosnak tartják a mezőgazdaság, valamint a kis- és közepes vállalalkozási szféra részére a hitelnyújtást. Biztonságosabb pénzügyi műveletnek tartják az állampapírokba történő befektetést. A magyar állam ugyanis az államháztartás egyre növekvő hiányát kötvénykibocsátásokkal igyekezett és igyekszik csökkenteni, mutat minderre a szerző. Felhívja a figyelmet Lentner Csaba ezen kívül arra is, hogy a Magyarországra betelepülő külföldi bankok az itt gyűjtött forrásokat más – kedvezőbb gazdasági és pénzügyi feltételekkel rendelkező – országok gazdaságába fektetik be (111.o.).

Az MNB tevékenységét elemezve a szerző foglalkozik a nemzeti valuta problémájával, utalva arra, hogy az csak rövid távon javítja az export teljesítményeket, hosszú távú stabilizációs folyamatot azonban sehol sem testesített meg (130.o.). Ezt figyelembe véve a 2003-as év során az MNB politikája helyes volt, amikor nem engedett a PM ezzel ellentétes kívánságának (megállapítás tölem – P.T.). Ugyanakkor azonban helyteleníti a szerző, hogy az MNB a mai világtendenciát követve eladta az aranytartalékának egy jelentős részét, amivel teljesen függő helyzetbe hozza az országot a világgazdaság kedvezőtlen folyamataitól, a gazdasági válságoktól is. Ezért indokoltnak tartaná, ha az MNB a mai kedvező árfolyamviszonyok között visszavásárolná az aranytartalékait (154-162.o.). Ezzel összefüggésben a szerző rámutat arra is, hogy igen kedvezőtlen pénzügyi hatása van a Magyarországról elinduló tőkefinanszírozásnak, ami a nemzeti valutaárfolyamot mérsékli, mivel a nemzeti valuta megcsappan (130.o.). Lentner Csaba szerint fennáll egy általános világgazdasági-pénzügyi válság bekövetkezésének a veszélye, amely elsősorban a feltörekvő országok piacait érinti a legkedvezőtlenebbul. Ezért tartja szükségesnek a jegybanki tartalékok körében az arany korábbi arányainak a visszaállítást (162.o.).

Ad 5, A hazai pénzügyi politikát és a pénzügyi helyzetet vizsgálva először is arra utal a szerző, hogy a lakossági jövedelmek és a feldolgozóipari termelékenység növekedési szintjei közötti szakadék egyre nagyobb a lakossági jövedelemnövekedés terhére. A külkereskedelmi cserearányok is kedvezőtlenül alakulnak, a mezőgazdaságból megélhetést kereső családok helyzete pedig egyre válságosabb. Felveti Lentner helytállóan azt is, hogy a társadalombiztosítási alapok költségvetési tervezésekor alábecsülik a hiányt, a magánnyugdíjpénztáraknak az állami rendszerből való pénzelszívása ugyancsak államháztartási hiányt gerjeszt (166.o.). E problémák közepette a szerző fontosnak tartja a belső felhasználás növelését (174.o.), valamint, hogy a magyar vállalkozások számára is olyan adókedvezmények termelődjenek meg, mint amilyenben a külföldről idetelepült vállalatok részesülnek (181.o.).

Ad 6, E témakörhöz kapcsolva még a szerző az EU-ba történt belépésünkkel összefüggő kihívásokkal foglalkozik. Utal arra, hogy már a csatlakozás előtt is gazdasági kapcsolatainknak mintegy 78%-a az EU irányában áll fenn. Ugyanakkor az EU gazdasága mind az USA-hoz, mind pedig Kínához viszonyítva lefelé tendál. Ugyanakkor rámutat arra is, hogy az EU közösségi vívmányait is meglehetősen felemás módon vettük még át. Ezzel kapcsolatban sürgeti a külföldiek földvásárlását akadályozó korlátok minél előbbi leépítését, de úgy, hogy „ez ne okozzon traumatikus átmenetet a magyar gazdák számára” (207.o.). Ez az óhaj a 7+3 éves derogációval részben teljesült. Álláspontunk szerint azonban a külföldiek és a magyar állampolgárok számára egyaránt a kontinentális nyugat-európai államokban ismert korlátokat (területi mérték, helyben lakás meghatározott ideig, agrárgazdálkodási ismeretek igazolása) fenn kellene továbbra is tartani.

Nagyon helytállóan veti fel a szerző a magyar gazdaság- és pénzügypolitika komoly szakmai gyengeségeit, valamint önálló arculatának a hiányait. A különböző cikkcakkokat, a nyugatnak való behódolást, a bal-liberális vonalnak a nemzeti érdekérvényesítésről való lemondását. Mindezek következménye, hogy „a Magyar Köztársaság az önálló gazdaságpolitikai státuszában megjeleníthető érdekei ellenére liberalizálta a gazdaság feltételeit a nyugat-európai vállalatok és a nyugati társadalmi érdekek javára, ugyanakkor az EU tagállamai a saját gazdasági érdekeik védelmében protekcionista intézkedésekkel védekeznek a kelet-európai országokkal szemben” (210.o.). A recenzens álláspontja szerint ebben óriási felelőssége nemcsak a két bal-liberális kormánynak, hanem az első polgári kormánynak is van, mivel így módon írta alá az EU-val a társulási megállapodást is, amelynek anti-dömping és védzáradáki kikötései teljesen egyenlőtlenek voltak az EU és tagországai javára. (I. Marescu/Balázs (szerk.): Az európai megállapodások, OMIK kiadás, Bp. 1990.). Eme függő helyzeten akart változtatni a magyar kis- és középvállalkozások sikeres elindítását támogató Széchenyi-tervvel az Orbán-kormány, amit az azt követő második bal-liberális kormány visszasorvasztott. A Széchenyi-tervnek ezt az elsorvasztását a szerző a 15. fejezetben részletesen leírja.

III.

Egy recenzió terjedelme részletes könyvelemzésre nem terjedhet ki. Több kérdésről ezért csak utaló jelleggel szólhattunk. Összegző jelleggel azonban meg kell említenünk, hogy komoly erénye a könyvnek, hogy azokat a pénzügyi és pénzügypolitikai intézményeket és intézkedéseket, amelyeket hazai vonatkozásokban bemutat és elemez, összehasonlítja, illetve párhuzamba állítja az Európai Unió és régi tagállamainak ide vonatkozó intézményi normáival és praxisával. Így pl. a tőkebevonásnak a bankhitelhez jutás nehézségei miatt hazánkban alkalmazott kerülő útját, a lízingelési gyakorlatot összeveti a nemzetközi praxissal. Szerkesztési szempontból talán az vethető fel a könyv hibájaként, hogy a legutolsó fejezetekben gyakran ismétlődnek olyan kérdések, amelyekről korábban már szó esett. A kronológiai sorrendbe szedett tanulmányok alapos átnézésével ez kiszűrhető lett volna. E formai hiba ellenére azonban a tartalom olyan magas színvonalú és tanulságos, amely megéri a könyv elmélyedő elolvasását.